

Б. Марков

ИЗРАЗУВАЊЕТО НА ПОИМИТЕ VELLE И QUAERERE¹⁾

Познато е дека поимите с а к а (*velle*) и б а р а (*quaerere*) во старословенскиот јазик обично се изразуваат со глаголите *хѡиѣи* (*хъиѣи*) и *искаѣи*. Во современите словенски јазици при изразувањето на овие поими се забележуваат следниве особености:

а) чување на глаголите *хѡиѣи* и *искаѣи* (што е веројатно првобитно при изразувањето на овие поими) — главно во рускиот и словенечкиот јазик;

б) губење на *хѡиѣи* (*хъиѣи*) и неговото заменување со глаголот *иска* — во бугарскиот, или со *сака* — во македонскиот јазик;

в) заменување на *искаѣи* со друг глагол: мак. *бара*, буг. *търся*, во српскохрватскиот јазик обично со *иѡражиѣи* (макар што не е напoлно изгубен и стариот глгол *искаѣи*), во чешкиот со *hledati, usilovati, domáhati se*, во словачкиот со *hl'adat'* и др., во глуж. со *rytać*, во полскиот со *szukać*, во белорускиот со *шукаць*, во украинскиот со *шукати, домаїатися*; или потиснување на првобитното значење на *искаѣи* (*quaerere*) со значењето *velle* — во бугарскиот и македонскиот јазик, при што во последниов *иска* е заменет со глаголот *сака*.

Од изложеното се гледа дека првобитната состојба при изразувањето на поимите *velle* и *quaerere* е запазена главно во рускиот и словенечкиот јазик, додека останатите современи словенски јазици, општо земено, претрпеле извесни промени во таа смисла што во едни е изгубен глаголот *хѡиѣи*, а во другите глаголот *искаѣи* или неговото првобитно значење (*quaerere*). Треба да се одбележи, меѓутоа, дека глаголот *искаѣи* во приведените јазици обично оставил, повеќе или помалку, траги во народните говори (во извесни изрази и обрати). Во однос на старословенскиот и прасловенскиот јазик при изразувањето на овие поими најмногу промени секако претрпел современиот македонски јазик. Ова нешто, како и ред други специфичности и особености во изразувањето на овие поими во македонскиот јазик и особено во неговите народни

¹⁾ Со глаголите *velle* и *quaerere* тука се обележени значењата с а к а и б а р а м.

говори, веќе сами по себе се такви што го свртуваат на себе вниманието и бараат да бидат поподробно разгледани.

Глаголот *хоиџи* (*хџиџи*), како што забележивме, во современите словенски јазици, со одземка на македонскиот и бугарскиот јазик²⁾, е добро запазен (сп. схрв. *xiięii*, *хоџу*, слов. *hteti*, *hočem*, чеш. *chtii*, *chci*, сл. *chcię*³⁾, глуж. *chcуc*, пол. *chcięc*, брус. *хацецъ*, укр. *хотити*, рус. *хотеть*). Во македонскиот и бугарскиот јазик овој глагол е запазен во парт. *ке*, односно буг. *це*, *цеш*... , кој претставува неполна форма за 3 л. сегашно време (present). Оваа форма добиена е од **хџиe*, односно буг. **хџише*, и денес со неа и формите на сегашно време на даден глагол се образува идно време (futurum)³⁾. Освен во *ке*, исполните форми на овој глагол се запазени и во одречната форма на сегашно време: *нејќам* (дијал. *нејќум*, *неќу*), *нејќеш*, *нејќе*, *нејќеме*, *нејќете*, *нејќаи*; буг. (не) *ца*, (не) *цеш*... Ист случај претставуваат и схрв. форми *неџу*, *неџеш*... , додека словенечките форми *поџет*, - *џ*,... се добиени од *не поџет*, т. е. од полната форма по пат на губење на *х* и контракција.

Функцијата на глаголот *хџиџи* (*хоиџи*) во современите македонски јазик, како што одбележивме, обично ја има глаголот *сака*, кој со ова значење е застапен главно во македонскиот јазик и во еден дел од бугарските говори. Имајќи ваков карактер, тој бил предмет на разгледување и искажување од ред познати слависти. Најново такво разгледување дава проф. Мирчев во својот труд „Западнобългарско *сакам* „*volо*“⁴⁾, каде проблемот се толкува доста исцрпно и на современ начин. Така, сосем оправдано се одбележува дека и *сакам* и *искам* се јавуваат „заместници“ на стариот глагол *хоиџи*, кој, навистина во нееднакви размери, се пази и на исток и на запад. За разлика од *искам*, кој е наполно јасен откај потеклото... „западнобългарско с а к а м в значение на *volо* стои усамотено в общославянската лексика, без никакви по-точни паралели в којто и да било славянски език“ (стр. 71).

Потоа проф. Мирчев се задржува на толкувањата за овој глагол и одбележува дека прво такво толкување дал уште Шафарик во „*Slovanské starožitnosti*“, каде го сврзува со гот. *sōkjan* „търся, искам, желая“. Миклошич, меѓутоа, во Етимолошкиот речник под коренот *saka-*, покрај *сакам*, го приведува и хрв. *sakati* ‘quaerere’, *razsakati*, рус. *сакать* за переговаривање, дијал. *говоритъ*, *сакататъ* ‘болтатъ’ и ром. *sokoti* ‘мисли’, со што готското потекло на овој глагол било отфрлено.

Специјална статија за овој глагол напишал проф. Младенов, кој го сврзува со стел. *сокъ* ‘accusator’, *сочитити* ‘indicare’, што се застапени во некои од современите словенски јазици. Во „*сакати*“ според него имаме највисок степен од иевр. корен *seqc-*, кој лежи во основата на *сокъ*, *сочитити*, лит. *sakųti*, лат. *insectiniones*. Во поглед на развитокот

²⁾ Во последниов сепак има нешто посамостојна и воопшто поширока употреба. Од македонските говори го знаат главно оние на Бобошгица и Дреново (*иџа*, *-иџи*...) и солунските села Сухо и Висока, како и североисточните говори (*оку*, *-еш*...).

³⁾ Освен за ова време, *ке* служи и за образување на други идни времиња (в. *Б. Конески*, Граматика на македонскиот литературен јазик, II, стр. 209 — 217).

⁴⁾ Списание на Българската академия на науките, книга LXXI, Софија 1950, отделен отпечатък, стр. 69—78.

на значењето од „п о к а з в а м к њ м ж е л а я , и с к а м“ мисли дека може лесно да се објасни со тоа што коренот *сок-*, покрај значењето *п о к а ж у в а м*, во словенските јазици има и други значења, „а от друга страна преходът на значение г о в о р я (*ј о б о р и т њ , с к а з а т њ , в е л е т њ*) към *и с к а м*, *ж е л а я* бил доста обикновен“.

Проф. Мирчев најпосле се задржува на толкувањето за овој глагол што го дава проф. Вајан (во заедничкиот труд со проф. Мазон⁵), кој тргнува од аористната основа *иска*, што во македонските говори според него била редуцирана во *ска-*, од која со секундарно *ѝ* е добиено *сѝка*. Од оваа основа поради редувањето *а / ѝ* и поради близоста на *а* и *ѝ* е образувана сегашната форма *сакa*. За доказ дека во аористната основа *ска-* можело да се развие секундарно *а*, се приведува аористната основа *ѝсѝка*, што им е својствена на источните бугарски говори. Слабото место на ова толкување според проф. Мирчев е во тоа што останува нејасно зошто било неопходно да се прибегнува до секундарно *ѝ* кога формите **скам*, **сках* би можеле да се трпат во македонските говори, како што во истите се трпат формите „тка(е)м, ткаех“ и додава: „Изобщо много добре е подчертано различието между западните и источните бѝлгарски говори не само по отношение на глагола *т њ ч а* — *т к а м т к а е м*, но и при всички други подобни случаи, гдето в источните говори се јавва било вторичен ер, било запазен стар ер. Напр. срещу източнобѝлгарска аористна форма *о п њ н а х*, на запад имаме само *о п н а х*, а срещу незавършената источна форма *о п њ в а м*, на запад имаме само стара форма *о п и н а м*; срещу източнобѝлгарско *д њ н о*, в западните говори имаме безусловно *д н о*“ (стр. 73—74). Проф. Мирчев, освен тоа, одбележува дека нема примери за губење на почетното *и*, дури во аористните форми каде што не било под акцент.

По изложувањето на досегашните толкувања за *сакам* проф. Мирчев дава свое објаснение, во кое го сврзува со стсл. *сѝкж сѝшти* — *сѝкаж сѝкати*, буг. *сека сечеш*, при кој првобитното значење *с е ч а м* минало во „мислам, сметам“, што во бугарскиот литературен јазик се пази во адвербијализираниот израз *сѝкаш* (< *сѝкаш*, 2 л. едн. сегашно време). Така, за разлика од проф. Младенов, кој се опира на запазениот само во бугарскиот јазик архаичен глагол *с'акам* со првобитното значење „говоря“, а западнобугарското и македонското *сакам* го сврзува со индоевропски корен пак со значењето „говоря“, што се пази во денешното „*сочи*“, проф. Мирчев тргнува од семантичната промена на глаголот *сѝкж* — *сѝшти* со индоевропскиот корен *сѝк-*.

На семантичниот развој на *сѝкж* — *сѝшти* од *с е ч а м* кон *м и с л а м* според проф. Мирчев тешко може да му се противстави нешто суштествено, бидејќи ваквата промена се потврдува и од сосем обичните изрази „сече му умът“, „сече му главата“, што можат да послужат „като една от нај-сигурните опори за такава семантична промяна“ (стр. 75). Полно соодветство, освен тоа, покажува и семантичниот развој на латинскиот глагол *puto*, -*are* од „*schneiden*“ *amputare* „*rings beschneiden, abschneiden*“ кон значењето „*rechnen, berechnen, anschlagen, vermuten*,

⁵) L'évangélique de Kulakia, un parler slave du Bas-Vardar, Paris 1938, стр. 39.

meinen (Walde, Lat. ety. W. 627)“, како и глаголот *cernere* „sichten, urteilen“, кој е изведен од корен што означува сечам. Истава семантична промена при глаголот *сѣкж* — *сѣшти* станала и во западните бугарски говори, на кое испитувачите досега не обрнувале внимание. Така, наследниците на *сѣкж* — *сѣшти* во овие говори се застапени не само како *секам* туку уште почесто како *сакам*. Првата форма (*секам*) укажува на несомнената врска на источнобугарското *с'акам* „мисля“ со стсл. *сѣкж* — *сѣшти*, а втората (*сакам*) ни дава сигурни податоци за времето кога настанала семантичната промена при овој глагол. Таа промена е несомнено стара, бидејќи се поклопува со времето кога *ѣ* во овие говори уште се изговарало како *'а*. По тој начин западнобугарското *сакам* „мисля, желая“, е од ист вид како што се примерите „ца на, ца дим, ца пим“. Со значењето „мисля“ се простира од Софиско на север до Ломско.

Семантичниот развој на *сѣкж* — *сѣшти*, меѓутоа, отишол поатаму, бидејќи последниов со текот на времето го придобил значењето „искам, желая“, кое постепено ги истиснало наследниците на *хоштж* и *иштж*. „Разбира се, — додава авторот — това значение се е развило не от *сѣкж* „сека“, а от *сѣкж* „мисля“. По такъв начин се е дал живот на широко распространено днешно западнобългарско с а к а м“ (стр. 76). За поткрепа на ваквиот семантичен развој при *сѣкж* — *сѣшти* се укажува на стсл. *раштити* „желая, изволявам“ од коренот *рек-*, како и на тесната врска која понекогаш се создава меѓу „говоря“ и „мисля“, на пример, во буг. *думам* „говоря“ и буг. дијал. *думам* „помня, мисля“, рус. *думать* „мисля“. По застапеноста на овој глагол во западнобугарските говори, проф. Мирчев последниве ги дели на две групи: во едната означува истовремено „мисля“ и „искам“, а во другата само „искам“. Во првата група спаѓаат предимно северозападните бугарски говори, во кои семантичната промена станала најрано и довела до значењето „*volо*“. Од нив формата *сакам* минала и во овие говори кои обично не даваат доказ за рано затврднување на *ц* и *с* пред *ѣ*. На крајот авторот одбележува дека *сакам* со значењето „*volо*“ им е познат во полн опсег и на македонските говори, при сè што процесот на *цѣ* > *ца* е ограничен во оние што се простираат во појасот од Штип до Воден. Во Хаџи-Даниловиот „Четиријазичник“ сепак се среќава формата *сакѣиџа* за гр. *ἄστραπή*, во која според авторот се крие именката *сакѣиџа* — *секајџа* (< *свѣйкѣиџа*), и која укажува дека затврднувањето на *а* пред *ѣ* (т. е. *сѣ* > *са*) можело да се простира и во расположените поназапад македонски говори.

Расправата на проф. Мирчев за глаголот *сакам* може да се подели на два дела. Во првиот дел дава критичен преглед на досегашните обиди да се објасни настанокот на овој глагол, при што посебно се задржува на толкувањата од Младенов и Вајан, кои ги отфрла. Во вториот дел изнесува свое објаснение за овој проблем. За разлика од првиот дел, каде толкувањата за глаголот *сакам* се отфрлени со убедлива аргументација, вториот дел, во кој е дадено ново објаснение, не е наполно осветлен и аргументиран. Одделните поставки на кои се опира и гради новото толкување можат поинаку да се објаснат, што значи дека последново во целост тешко би можело да се прифати. Со други зборови, изведувањето

на *сакам* „*voľo*“ од *сѣкж—сѣшти* со посочените аргументи не задоволува напoлно, односно бара подобра и поисцрпна аргументација.

Така, на пример, недостаточно е аргументирана пред сè семантичната промена на глаголот *сѣкж—сѣшти* од *с е ч а м* кон *м и с л а м* и од *м и с л а м* кон *с а к а м*. При објаснувањето на семантичната промена од *с е ч а м* кон *м и с л а м* авторот тргнува од изразите „сече му умѣт“, „сече му главата“, кои се навистина застапени и во македонскиот јазик (сп. му сече умот, му сече главата), но кои им се затоа непознати на останатите словенски јазици, поради што можат да се земат како изолирана појава. Дека навистина не можат да послужат како сигурен аргумент, се гледа и од фактот што адекватни изрази се среќаваат и во соседните несловенски јазици (сп. на пр.: грчки *μoῦ κόβι τὸ κεφάλι*, влашки (nu) *fii țalje mintea*, турски *akli kesiyor*, од кое може да се заклучи дека претставуваат вид балканизам или дека во бугарскиот и македонскиот јазик се веројатна калка од спомнатите јазици. Од друга страна, повикувањето на полното соодветство во семантичниот развој при глаголите „*puto*, *-ate*“ и „*sego*, *-ege*“ исто така не ни дава право да заклучиме дека имено истата промена можела да настане и во приведените од проф. Мирчев говори, бидејќи таа веројатно би се одразила и во другите бугарски и македонски говори, а можеби и во некој од останатите словенски јазици, за кое, меѓутоа, немаме примери.

Семантичната промена на глаголот *сѣкж—сѣшти* авторот ја зема за несомнено стара, бидејќи се поклопува со времето кога ѓ уште се изговарало како *a*, така што *сакам* во случајов влегува во примерите од видот *цана*, *цадим*, *цајим* и др. Ако ја примиме оваа претпоставка, тогаш со право би очекувале извесни траги од *сакам* со неговите денешни значења во постарите споменици. Такви траги, меѓутоа, досега не се откриени. Малку чудно изгледа дека една толку стара појава да не се одрази во некој од средновековните и други споменици?! Од друга страна, како што е познато, овој глагол е воопшто типичен за македонските говори, во кои ѓ обично порано минало во *e*. Врз основа само на примерот *σχηλιτίζη*, кој притоа можел да биде и неточно запишан, тешко може *сакам* да се изведе од *секам*. Не е за одминување, освен тоа, фактот дека значењето *м и с л а м* при глаголот *сакам* во македонските говори воопшто не е застапено, што секако не зборува во прилог на познатата семантична промена на овој глагол од *с е ч а м* → *м и с л а м* → *с а к а м* („*voľo*“). Ваквиот семантичен развој проф. Мирчев го поткрепува главно со глаголот *думам*, кој ги има значењата *з б о р у в а м* и *м и с л а м*, и со стсл. *рачити* „желая, изволявам“. Последниов, меѓутоа, при сè што се изведува од коренот *рек-*, очигледно не совпаѓа со глаголот *решти* (т. е. претставува изведен глагол кој истапува само со тоа значење), додека при *сакам* имаме семантична промена на еден ист глагол (*сѣкж—сѣшти*) што, по наше разбирање, не е идентично.

Покрај изнесените забелешки, толкувањето на проф. Мирчев не може да се прифати и поради постоењето на глаголот *сакати* во приморската книжевност⁶⁾, кој по основното значење совпаѓа со *сакам*.

⁶⁾ *sakati*, *sakam* isto što iskati... , tražiti. Marulić 80, RJA.

Ако во македонскиот и бугарскиот јазик *сакам* може теоретски да сè изведе од сѝкж — сѝшти, тоа не може да се рече и за хрватскиот глагол *сакаѝи*, бидејќи ђ во српскохрватскиот јазик има наполно подруги рефлексии. Глаголот *сакаѝи*, значи, во случајов останува без секаква врска со македонското и бугарското *сакам*. Изолирани појави во одделните словенски јазици секако не претставуваат реткост, но дали тука се однесува за ваква појава, е големо прашање. По сè изгледа дека меѓу *сакаѝи* и *сакам* постои генетична врска. Во прилог на тоа, мислам, зборува како дијал. запазеното основно значење на *сака* (quaегеге), кое е идентично со она на *сакаѝи*, така и фактот дека напоредно со глаголот *сакаѝи* се употребувал и се употребува *искаѝи* (т. е. покрај *сакам* познат е и глаголот *искам*). За македонските говори, како што беше одбележено, карактеристичен е глаголот *сакам* место *искам*. Сепак во постариот период се употребувал имено глаголот *искам*. Од друга страна, територијата на глаголот *сакам* на север граничи со *иска*⁷⁾, на исток (малешевските говори) — исто така. Најпосле, *иска* е запазен и на југ, и тоа со основното или првобитно значење б а р а (quaегеге), — во с. Бобошница, што значи дека го познавале и југозападните говори. Семантичното поклопување меѓу *сакам* и *искам*, окруженоста на *сакам* од територијата на *искам*, како и фактот дека глаголот *искаѝи* е застапен во најстарите споменици и дека сè уште не е наполно изгубен, ни даваат право да согледаме извесна врска меѓу овие глаголи, а заедно со тоа последниов (*сакам*) да го изведеме од првиот (*искам*).

Со оглед на тоа дека *сакам* во старословенските и воопшто во црквенословенските споменици не е застапен, може да се претпостави дека настанал во поново време. Недостигот од достаточен број проучени споменици засега претставува главна пречка поточно да се определи неговото појавување и затврдување во македонските говори. По својата форма тој најблиску стои до глаголот *искати* од кој се разликува главно по тоа што групата *иск*, која се наоѓа во коренот, по оваа или онаа причина станала незгодна за изговор, поради што дошло до нејзиното разбивање. Тоа станало на тој начин што почетното *и* испаднало, а меѓу *с* и *к* се развил вокалот *а*, со што е добиена формата *сака*. Во современиот јазик групата *иск* навистина не е необична, но се среќава главно во сложени од видот *искаѝа* (< из-каѝа), *искара*, *искрши* и др. Ваквото објаснение за настанувањето на *сака*, строго земено, уште не е достаточо аргументирано, но дека има извесна основа, се гледа, меѓу другото, и по тоа што добивањето на *а* од вторичното ѝ го потврдуваат ред примери од видот *ѝасѝрмка* (сп. буг. *пѝстѝрба*, схрв. *ѝасѝрма* и *ѝасѝрба*, слов. *postrv*, чеш. *pstruh*, пол. *pstrag*, брус. *спронѝа*) или *маѝла*; *ѝоѝакне*; или: *беѝар*, покрај *беѝер*, *оѝан* (и *оѝон*, *оѝин*); *гобар*, *ѝѝар*, *модар*; или: дијал. *гоѝал*, *рекал* итн.

Изведувањето на *сакам* од *искам*, како што одбележивме, се поткрепува и од семантична страна. Основното и првобитното значење на

⁷⁾ Така, на пример „Речник косовско-метохискиот дијалекта“ од Г. Елезовиќ ги бележи следниве значења на овој глагол: „1. хтети; 2. тражити“.

глаголот *иска* = стсл. *искати*⁸⁾ од кој го изведуваме и *сака*, како што истакнавме, е б а р а (quaerege), кое повеќе или помалку сè уште се пази речиси во сите македонски говори. Покрај ова значење, во сите македонски говори, како и во литературниот јазик, при овој глагол се развило и значењето с а к а (velle), кое постепено почнало да го потиснува главното (основното). Во резултат на сето ова денес најчесто и најтипично за овој глагол не е веќе старото (основното) значење — б а р а (quaerege) туку поновото с а к а (velle), кое станало општо и типично за македонските говори и македонскиот литературен јазик.

Посебно прашање, меѓутоа, во случајов претставува околноста како воопшто дошло до развивањето на значењето с а к а (velle). Тука по сè изгледа треба да се тргне од тоа дека при овие поими (velle и quaerege) во јазичната пракса често доаѓа до совпаѓање и мешање во таа смисла што она што се б а р а — се с а к а, и обратно: она што се с а к а — се б а р а. Еднаш веќе добиено, значењето с а к а (velle) отпосле можело да се прошири за сметка на значењето б а р а (quaerege) и постепено наполно да го потисне, поради што станало нужна последново да се сврзе со некој друг глагол (в. стр. 286). Сепак, старото (првобитното) значење при *сака* = *иска*, како што забележивме, во народните говори не е изгубено. Покрај овие две основни и најчести значења, при глаголот *сака* со текот на времето се издиференцирале уште некои, секундарни, значења, кои обично исто така добиле релативно голема распространетост. Ракописот на „Речникот на македонскиот јазик“, II, ги бележи следниве значења:

„1. hteti; 2. voleti, ljubiti; 3. želeti, poželjivati; 4. zahtevati, iziskivati (оваа работа сака голем напор ovaj posao iziskuje veliki napor); 5. trebati (сака да се јаде, да се пие за да се живее treba jesti, piti da bi se živel); 6. dijāl. tražiti (nekoga, nešto); 7. dijāl. prositi devoјku; II—ce voleti se, ljubiti se“.

Во поглед на приведените значења треба да се одбележи дека со одземка на петтото („trebati“) и шестото („tražiti“), кое е старо, односно првобитно при овој глагол (= *искати*), другите можат да се изведат од денес најчестото и најтипичното за овој глагол значење — х т е т и (velle). Со други зборови, последново по пат на раширување се издиференцирало во „voleti, ljubiti; želeti, poželjivati; zahtevati, iziskivati; prositi devoјku“ и др. Петтото значење („trebati“) сепак тешко би се извело од х т е т и (velle). Тоа по сè изгледа претставува калка од турскиот глагол *istemek*⁹⁾ кој, покрај другите свои значења, го има и ова значење. Од друга страна, за одбележување при овој странски глагол е и фактот дека речиси сите негови значења му се својствени и на глаголот *сака*, што значи дека развивањето и утврдувањето на секундарните значења кај последниов можеле да бидат потпомогнати од значењата на првиот

⁸⁾ L. Sadnik и R. Aizetmüller, Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten, Heidelberg 1955, ги даваат следниве значења: „suchen, aufsuchen, trachten nach, er-suchen um“.

⁹⁾ „Турецко-русский словарь“ од Д. А. Магазаник ги има следниве значења: 1. хотеть, желать...; 2. просить, спрашивать; 3. требовать; 4. искать; 5. быть нужным; нуждаться; *истер* требуется, нужно...“

(istemek). Со оглед на некогашната важна улога на турскиот јазик врз нашиот, влијанија од овој вид можат да се земат како сосем обични.

При особеностите на глаголот *сака* може да се истакне и тоа дека со некои свои значења обично ги потиснал другите глаголи со адекватни и слични значења. Таков е случајот, на пример, со глаголот *љуби* = стсл. *любити*, кој со значењето схрв. волети, хтеги, освен во литературниот јазик, се пази главно во некои архаични говори (охридскиот, дебарскиот и др.). Општо земено, истото може да се констатира и за глаголот *желети*, кој во форма *џожели* и неговите изведенки е застапен предимно во литературниот јазик.

Глаголот *иска(ти)* со значењето б а р а (quaerege), како што одбележивме, е запазен дијалектно, како и во формата *сака* (се разбира, до колку ваквото изведување на последниов се земе како пријемливо или можно, в. стр. 284-285). Со основното значење тој се пази, освен тоа, во глаголот *џојска* (< *џо-иска*) или *џојшџе* (< *џо-ишџе*), кој денес има нешто поиздиференцирано значење — „бара вошки“, и кој во слична форма се пази и во другите словенски јазици (схрв. *бискајџи*, пол. *wiskać*, чеш. *viskati* и др.¹⁰). Освен со *иска* и *сака*, значењето quaerege во современите македонски говори се изразува со еден од следниве глаголи: *џражи*, *шура*, *џера*, *брке* (= брка), *нура*, *џала*, *бура* и *бара*. Самиот факт дека ова значење во македонскиот јазик се изразува со толку глаголи, веќе сам по себе побудува извесен интерес тие да се разгледаат како во поглед на нивната форма, потекло и распространетост во народните говори, така и откај нивната семантична страна.

За овие глаголи карактеристично е пред сè тоа што значењето б а р а (quaerege) при нив обично не е старо, а уште помалку првобитно (сп. напр.: *џражи* = оди по трага, *џера*, *брка*, *нура*, *бура*, *шура*). Општо земено, ист е случајот и со глаголите во спомнатите словенски јазици (в. стр. 279). Така, и кај едните и кај другите глаголи значењето б а р а (quaerege) е секундарно, односно добиено е по пат на проширување на нивното основно значење. За одбележување е, меѓутоа, дека затврдувањето на приведените глаголи во македонските говори место *сака* (= *иска*) по сè изгледа стои и во непосредна врска со промената при последниов глагол, кој, како што беше истакнато, од оваа или онаа причина се врзал за значењето *velle*, поради што станало нужна неговото првобитно значење (quaerege) да биде изразено со некој друг глагол. Во резултат на сето ова во едни говори бил употребен и превладеал еден, а во други — друг глагол, со што изразувањето на поимот б а р а (quaerege) во македонскиот јазик придобило извесно шаренило. Во прилог на оваа теза, т. е. дека појавувањето и затврдувањето на приведените глаголи со значењето б а р а (quaerege) стои во непосредна врска со промената при глаголот *сака* (= *иска*), по сè изгледа зборува фактот дека во оние говори (мијачкиот и велешкиот) во кои тој го запазил основното значење (quaerege) обично не дошло до изделување на друг глагол, при сè што истиов го придобил и поновото, сега најчестото значење — *velle*.

¹⁰) Во секој од овие јазици *искајџи* обично се пази и во други, повеќе или помалку, издиференцирани значења (сп. на пр. пол. *zyszczyć się*, *zyskać* и сл.).

Така, значењето б а р а (quaerere) во народните говори се изразува главно со приведените глаголи кои имаат различна распространетост, што е нагледно покажано на приложената карта на крајот од овој труд (в. стр. 291).

Глаголот *иска* само со ова значење (quaerere), кое е основно и првобитно при него, запазен е предимно во спомнатото село Бобоштица, за кое знаеме дека воопшто избилува со архаизми. Но со значењето сака (velle) тој им е познат и на еден дел од источните македонски говори (на пр. малешевските и др.). Сето ова, заедно со старословенските текстови, дава основа да се заклучи дека *иска* имал поширока распространетост во македонските говори. Инаку овој глагол, од кој го изведуваме и *сака*, има не само прасловенско туку и индо-европско потекло¹¹).

Глаголот *сака* застапен е главно во мијачкиот, велешкиот и тиквешкиот говор (во последниов со ова значење почест е сепак глаголот *нура* в. стр. 288). Но, како што одбележивме, значењето б а р а при овој глагол не им е сосем непознато и на другите говори, во кои обично е потиснато од спомнатите глаголи.

Глаголот *ѝражи* распространет е во северномакедонските (тетовскиот, скопскиот и кумановскиот говор) и североисточните говори, при што во последниве влегува и штипскиот говор. Со оглед на тоа дека е типичен за соседните српски говори, односно за српскохрватскиот јазик во целост, доста е веројатно дека од нив минал и на еден дел од спомнатите македонски говори, од кои отпосле можел да се прошири и на други народни говори. Откај потекло, веќе забележивме дека се изведува од *ѝраї(a)*, т. е. првобитно означувал — „оди по трага“, а отпосле добил преносно и воопшто пошироко значење.

Глаголот *ѝера*, односно свр. *ѝоѝера*, се затврдил во Источна Македонија, и тоа јужно од изолексата на глаголот *ѝражи*. Така, на север го зафаќа радовишкиот и малешевските говори и главно во таа линија минува и во пиринските говори; по на југ влегуваат струмичкиот, дојранскиот и кукушкиот говор, а на југозапад допира до Гевгелиско, каде што е застапена изолексата *брка*. Напоредно со *ѝера* во овие говори со истоово значење запазен е и глаголот *сака*. Во поглед на потеклото е напóлно јасен, а самото значење б а р а добиено е пак преносно (фигуративно).

Глаголот *брке* (= *брка*) вакво значење придобил главно во гевгелискиот и соседните јужномакедонски говори. Настанувањето на значењето б а р а тука мошне го напомнува она на глаголот *ѝера*, кое е застапено во соседните говори, т. е. добиено е исто така преносно.

Глаголот *ѝала* со ова значење познат им е на еден дел од јужномакедонските говори, и тоа во општи прти источно од Лерин и Костур, зафаќајќи го притоа и Солунското Поле. Добивањето на значењето

¹¹) *St. Mladenov* („Етимологически и правописен речник на бълг. книж. език“) го доведува во врска со „санскр. ičhāmi, с. ičha желание... лит. jėškōti, стар. герм. aisk въ ст, англ. ascian, англ. ask...“.

б а р а тука изгледа доста нејасно, а прашање е притоа дали овој глагол воопшто има словенска основа, бидејќи не стои во врска со *џали*.

Глаголот *нура*, покрај *сака*, распространет е главно во тиквешкиот говор, но со другите свои значења познат им е обично и на останатите говори. Значењето б а р а добиено е на сличен начин како при гореспомнатите глаголи, т. е. преносно (фигуративно).

Глаголот *шура* познат му е главно на тетовскиот говор, каде се употребува покрај далеку почестиот *џражи*, со кој обично во ред случаи не совпаѓа. По потекло изгледа има ономаатопејски карактер.

Глаголот *бура* со значењето б а р а е ограничен на гостиварскиот говор. До колку ова значење не го добил од глаголот *бара* (в. подолу), истово можело да настане пак така — преносно.

Глаголот *бара* се затврдил јужно од изолексите *џражи* и *сака*, западно од изолексата *нура*, а на југоисток граничи со изолексата *џала*, така што ги зафаќа следниве говори: прилепскиот, битолскиот, кичевскиот, струшкиот, охридскиот, леринскиот и костурскиот. Имајќи ја оваа распространетост во централните и западните јужномакедонски говори, *бара* минал и се затврдил и во литературниот јазик, во кој останатите глаголи со истото значење обично не се застапени, односно важат како дијалектизми.

Од сите приведени глаголи, повеќе или помалку, нејасни откај форма се главно *џала* и *бара*, а до колку не се тргнува од основното значење и глаголот *бура*). Етимологијата на овие глаголи е, општо земено, доста проблематична и нејасна. Оставајќи го настрана глаголот *џала*, кој веројатно има странско потекло, ќе се задржиме главно на глаголот *бара*, од кој, впрочем, во литературниот јазик се направени ред новообразувања (в. стр. 290), што веќе само по себе многу значи. Слично на глаголот *сак* и при овој глагол недостигот од споменици во кои би бил застапен претставува главна пречка приближно да се определи неговото појавување и затврдување во приведените говори. Сепак од она што е веќе познато можат да се истакнат следниве констатации:

а) во старословенските и црквенословенските споменици, како и во останатите современи словенски јазици¹²⁾, овој глагол изгледа воопшто не се среќава, и

б) тој има ограничена распространетост и на македонската јазична територија.

Врз основа на овие две констатации може да се заклучи дека појавувањето и затврдувањето на *бара* во спомнатите говори не ќе биде старо. Овој заклучок е од големо значење во поглед на изведувањето на *бара* од оваа или онаа основа. Разбирливо е притоа дека редно би било, ако е воопшто можно, тој да се изведе пред сè од домашна основа. Во случајов тој упатува главно на глаголите *бере* (*legere*), *бори* (*certare*) и *бура* (*imittere*), на кои фонетски релативно најмногу им се доближува. Поврзувањето на *бара* со еден од овие глаголи, меѓутоа, наидува на ред

¹²⁾ До колку се среќава, тој е изведен од друга основа и има сосем подруги значења, на пр. схрв. *barati pomaljatí glavu iz vode*, RJA; сл. *barat'*, а, -ајú borit', rúcat' prenikat' ničem... Slovník slovenského jazyka, I.

тешкотии од различен карактер. Така, на пример, за да се доведе во врска со глаголот *бере*, односно да се изведе од него, треба да се претпостави редување на самогласките во коренот (Ablaut). Познато е, меѓутоа, дека до колку такво редување станувало, тоа обично се вршело закономерно. Во македонскиот јазик, како впрочем и во другите словенски јазици, редувањето на самогласките е : *a* и *o*: *a* тука има место само во случаи кога од свршен глагол се образува несвршен, односно итеративен, на пример: „*влезе* — *влаја* (об. *влејуба*), *слезе* — *слаја* (об. *слејуба*)“; или: „*йојоги* — *йојага*, *сложи* — *слаја*, *йо може*, *йо мојне* — *йомаја*¹³⁾“ итн., но не и во случаи како што е нашиов, каде од несвршен глагол би се образувал пак таков. Причинската врска за ваквото поврзување и изведување на *бара* од *бере*, *бори* и сл., значи, останува напълно непозната. При глаголот *бура*, се разбира, вакво редување воопшто не може да се претпостави и затоа останува да се прими дека у тука некако минало во *a* (т. е. *бура* > *бара*!), за кое, меѓутоа, во македонскиот јазик немаме примери. Од друга страна, и првите глаголи и последниов откај значење доста се разликуваат од *бара*, така што семантички тешко можат да се поврзат.

Сето ова, мислам, јасно покажува дека изведувањето на *бара* од вакви, т. е. домашни глаголи, е доста произволно и неуверливо. Затоа речиси само по себе ни се наметнува една претпоставка за возможно странско влијание, што во вакви ситуации обично не е редок случај.

Паѓа во очи дека *бара* фонетски стои доста блиску до турскиот глагол *ара-так* (-*так* обележува инфинитивна форма), со кој семантички главно совпаѓа¹⁴⁾. Пречка за поврзувањето на *бара* со овој странски глагол претставува почетната согласка *б*, која последниов ја нема. Ова *б*, меѓутоа, можело да настане секундарно, на пример, по пат на контаминација на *аратак* со домашните глаголи *бере*, *бори*, *бура* и сл. Можноста за една ваква контаминација се поткрепува од фактот дека домашни глаголи и воопшто зборови со словенска основа во македонскиот и другите словенски јазици обично не почнуваат со самогласката *a* (одземка прават главно некои извици и сл.), поради што во случајов станало нужда од фонетско приспобување на странскиот глагол кон домашните глаголи. Поврзувањето на глаголот *бара* со тур. *aramak* по сè изгледа се поткрепува и од сè уште широко распространетиот израз *барам*, *аш. . . чаре*, кој напълно одговара на тур. *çare aramak*, а веројатно и дијалектното „го *барав* *аран* *шаран*“ = насекаде, по секоја цена. Така, гласовната сличност (тур. *ara-i* = мак. *бара*), семантичното совпаѓање и изрази од видот *бара чаре* и др. во случајов даваат основание за една ваква претпоставка. Таа е до толку поприемлива што укажува на општопознатото влијание на турскиот јазик, кое на македонскиот и соседните словенски јазици се одразило речиси во сите области на човечкиот живот, како и во сите делови од граматиката. Макар што сè уште немаме исцрпни студии за

¹³⁾ Б. Конески, Граматика на македонскиот литературен јазик, дел I, стр. 84.

¹⁴⁾ „Турецко-рускиот словарь“ од Д. А. Магазаник ги дава следниве значења: „*aramak* искать, доискиватся; подвергать осмотру; — *aramak* парн. соч. переискать; çare ~ искать выхода; придумывать средство“. За значењата на *бара* в. стр. 290

турските елементи, последниве во современиот македонски јазик лесно се откриваат речиси на секој чекор. Еден од многубројните турски елементи во нашиот јазик во случајов би бил и глаголот *бара*.

Можноста за преземање на странски глагол, кој го потиснал домашниот, се поткрепува најпосле и од фактот дека вакво преземање, и тоа на истиов поим, кој првобитно се изразува со *искати*, среќаваме и во другите словенски јазици. Таков е случајот со глаголот *szukać* во полскиот јазик, *шукаць* во белорускиот и *шукати* во украинскиот јазик (во последниве е дојден преку полскиот јазик), кој лесно се изведува од germ. *suchen*¹⁵).

Покрај основното значење (quaerere), глаголот *бара* во современиот македонски јазик придобил и други — секундарни значења, кои, особено во народните говори, имаат исто така широка распространетост. „Речникот на македонскиот јазик“ „I, при овој глагол ги бележи следниве значења:

„*бара* impf I 1. tražiti. . . ; 2. zahtevati, iziskivati. . . 3. (dijal.) premetati, preturati; 4. (dijal.) mešati; 5. (dijal.) pipati, dirati. II—ce 1. (arh.) tražiti sebi leka, lečiti se; 2. (dijel.) pipati se“.

При секое од овие значења би можеле посебно да се задржиме и да покажеме по кој пат се развило. Лесно се забележува, меѓутоа, дека едни од нив се добиени преносно од основното значење (quaerere). Сепак, меѓу нив има и такви кои тешко се изведуваат од тоа значење, што значи дека можеле да бидат преземени од некој друг глагол и сл. Таков е изгледа случајот со „premetati, preturati“ и „pipati, dirati“, кои се застапени главно во некои од источните говори, при кои истакнавме дека глаголот *бара* со основното значење (quaerere) не го познаваат (в. карта, стр. 291). Затоа не е исклучено дека последниве значења можеле да бидат преземени од турскиот глагол *taramak*, при кој се едни од основните значења. Од друга страна, треба да се одбележи дека во Леринско, Костурско и др. познат е изразот *бар(у) шука* = дојди тука, кој тешко би можел да се сврзе со приведените значења на глаголот *бара*.

Независно од тоа како е добиен, овој глагол во литературниот јазик со основните значења добил голема распространетост. За одбележување е притоа дека во последниов од *бара* се изведени и ред образувања кои често имаат и понови специфични значења, на пример: „*барање* п 1. traženje; 2. zahtev; 3. tražnja, potražnja; 4. dij. pipanje, diranje; 5. dij. mešanje; *барач* tražilac, tražitelj“¹⁶); или: *барашел* (правен термин) tražilac, tražitelj. Со помошта на префиксите *на* и *ио* се образувани глаголите: *набара* пф и *набарува* импф, *иобара* пф и *иобарува* импф ‘potraživati’, *иребара* пф ‘pretražiti’ и *иребарува* импф. Од друга страна, префикс и суфикс имаат образувањата: *иобарувач* ‘potraživač’, *иобарувачка* ‘potražnja’.

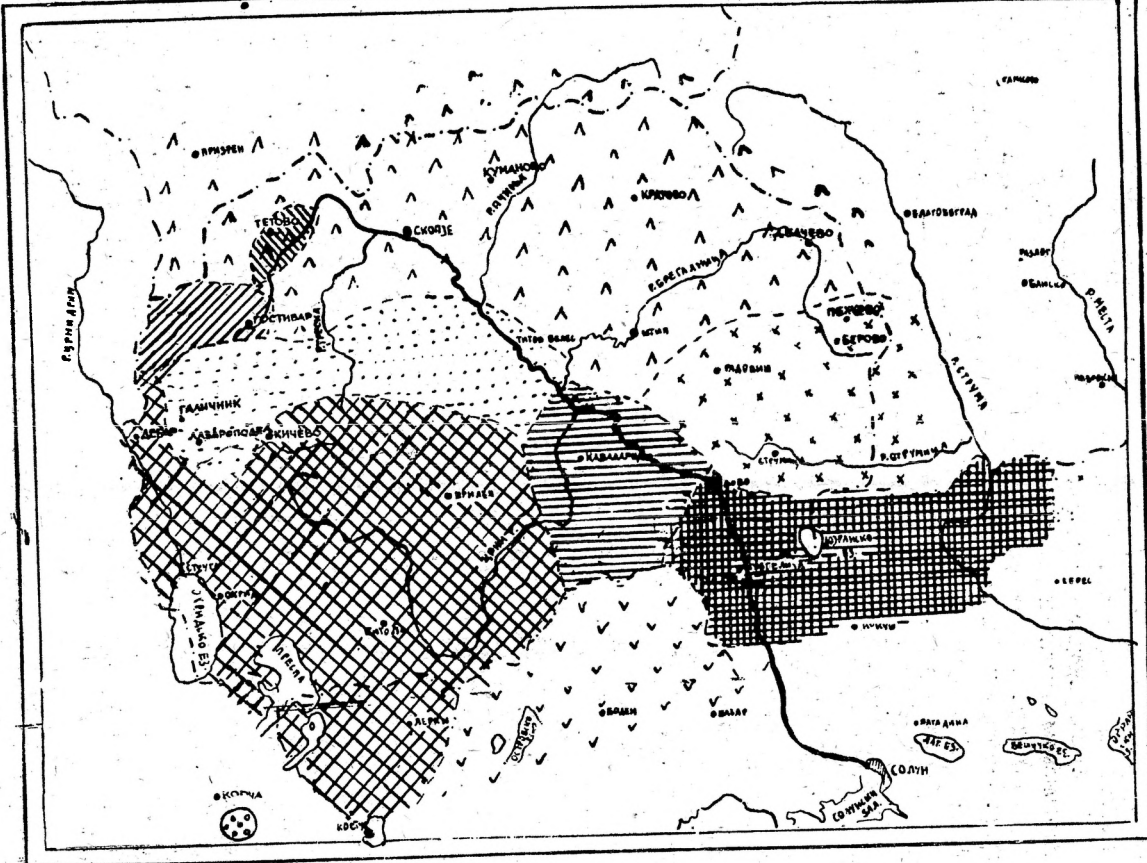
¹⁵) A. Brückner (Słownik etymologiczny języka polskiego) при овој глагол истакнува: „... zastąpiło u nas od 15. wieku prasłowiańskie *iskati*; od nas na całą Ruś przeszło; w zachodniej Słowiańszczyźnie przejęte z niem. *suchen* (narzęcowe *söken*)“.

¹⁶) Речник на македонскиот јазик, I,

Н. Р. МАКЕДОНИЈА

ЛЕГЕНДА :

- ИШЧИ
- ТРАЖИ
- ТЕРА
- БРКА
- ПАЛА
- САКА
- БАРА
- МУРА
- БУРА
- ШУРА

О ВЫРАЖЕНИИ ПОНЯТИЙ *VELLE* И *QUAERERE*

РЕЗЮМЕ

Известно, что понятия *velle* и *quaerere* в старославянском языке обыкновенно выражались глаголами *хотѣти* (*хѣтѣти*) и *искати*. В современных славянских языках в выражении этих понятий отмечаются следующие особенности:

а) сохранение обоих глаголов *хотѣти* и *искати* — в русском и словенском языках и до некоторой степени в сербохорватском языке;

в) утрата самостоятельного употребления глагола *хотѣти* и замена последнего глаголом *иска* — в болгарском, или глаголом *сака* — в македонском языке;

в) замена глагола *искати* другим глаголом — в сербохорватском, в чешском, в словацком, в верхнелужицком и нижнелужицком, в польском, в белорусском и украинском языках, или вытеснение его первобытного значения (*quaerere*) значением *velle* — в болгарском и македонском языках, причем в последнем вместо *иска* в употреблении глагол *сака*.

Из всего сказанного можно сделать вывод, что первобытное состояние в выражении понятий *velle* и *quaerere* сохранилось главным образом в русском и словенском языках, тогда как в остальных славянских языках произошли изменения в том смысле, что одни утратили глагол *хотѣти*, а другие *искати*, или в большей или меньшей мере утратили первобытное значение этого глагола. В этом отношении больше всего изменений наблюдается в современном македонском языке. Глагол *хотѣти* полностью утрачен, так что единственный след он оставил в связке *ке* и в формах будущего времени с отрицательной частицей *не*. Функцию глагола *хотѣти* выполняет глагол *сака*, который в этой форме известен македонскому языку и части болгарских говоров, вследствие чего он был предметом рассмотрения нескольких известных лингвистов.

Одним из таких последних трудов является исследование проф. Мирчева „Западнобългарско *сакам* „*volo*“, в котором он подвергает критике существующие мнения о происхождении этого глагола и выступает с новым толкованием. Однако главные тезисы нового толкования, по мнению автора статьи, не являются в достаточной степени аргументированными. Проф. Мирчев в данном случае исходит из семантического изменения стсл. глагола *сѣжж* — *сѣшти*, т. е. *р е з а т ь* → *д у м а т ь* → *х о т е т ь*, *ж е л а т ь* (что выражается глаголом *сака*). В своих объяснениях он ссылается на выражения „сече му умьт“, „сече му главата“, которые, между прочим, присущи и соседним неславянским языкам и, поэтому, вероятно, представляют собой кальку этих языков. С другой стороны, упомянутое семантическое изменение он считает несомненно старым, т. е. относит его ко времени когда *ѣ* имел открытое произношение, так что *сѣжж* > *сакам*. Следует отметить, между тем, что следы глагола *сакам* не заметны в имеющихся памятниках. С толкованием проф.

Мирчева, кроме того, нельзя согласиться и потому, что он не учитывает хорв. глагола *sakati*, который, по-видимому, находится в генетической связи с глаголом *saka*. Исходя из того, что к северу от территории македонского языка еще и сейчас в употреблении глагол *иска* (стсл. *искати*), который, впрочем, также сохранился в одной части восточных македонских говоров и на юге в говоре села Бобоштицы (причем с его первоначальным значением — *qua e g e g e*), автор статьи глагол *saka* склонен вывести из последнего (*иска*).

Другим основным вопросом, затрагивающимся в статье, является вопрос о выражении понятия *qua e g e g e* в македонских говорах. Отмечаются следы стсл. глагола *искати* и выясняется вопрос, каким образом он вытеснен другими глаголами. Характерно в данном случае то, что значение *qua e g e g e* у них не является старым и что оно утвердилось главным образом переносным путем. Особое внимание посвящается глаголу *бара*, заместителю глагола *искати* в современном македонском языке. Этот глагол со значением *qua e g e g e* в словарях остальных славянских языков не нашел себе места. Он имеет, более или менее, ограниченное распространение и на территории македонского языка. Кроме того учитывается факт, что в памятниках македонского языка он не встречается. На основании всего этого автор статьи в глаголе *бара* видит сходство с турецким глаголом *ara-mak*, которому в семантическом отношении он почти вполне соответствует. В конце статьи помещена карта Македонии, на которой отмечено распространение глаголов, выражающих понятие *qua e g e g e*.